

Т.І. Плазова

Національний університет “Львівська політехніка”,
Інститут гуманітарних та соціальних наук

РОЗВІДУВАЛЬНИЙ ВІДДІЛ УКРАЇНСЬКОГО ПАРТИЗАНСЬКО-ПОВСТАНСЬКОГО ШТАБУ

© Плазова Т.І., 2010

Висвітлено процес формування та діяльність розвідувального відділу Українського Партизансько-Повстанського Штабу – органу управління партизанським та повстанським рухом в більшовицькій Україні в період перебування українського уряду в еміграції на території Польщі.

In this article the process of formation and the activity of the intelligence section of Ukrainian Partisan-Insurgency Staff – the body of partisan and insurgent movement in Bolshevik Ukraine during exile of Ukrainian Government in Poland is elucidated in this work.

Завершальний етап визвольних змагань, що припадає на 1920–1921 рр., привертає до себе особливий інтерес. Передусім тому, що ця проблематика в історії України завжди була забороненою темою. Із проголошенням незалежності України з початку 90-х років ХХ ст. українські науковці щоразу більше звертаються до дослідження та аналізу тих подій. Особливий інтерес учених викликають не лише цілі та завдання УНР в боротьбі за державність, а й сама структура військових підрозділів, їхня діяльність. Зокрема, цікавою для дослідження є діяльність розвідувального відділу Українського Партизансько-Повстанського Штабу у 1921 році.

Мета роботи – висвітлити діяльність розвідувального відділу Українського Партизансько-Повстанського Штабу, а саме – з'ясувати організаційний устрій, функції, форми, методи та напрямки діяльності однієї із спецслужб УНР.

Сучасний стан розробки проблеми. Досліджуючи діяльність УППШ, потрібно мати на увазі, що через низку суспільно-політичних, ідейно-теоретичних та, врешті-решт, історичних чинників, пов'язаних з трагічними наслідками його діяльності, в українській історіографії вона часто мала заангажований характер, оскільки формувалася зусиллями двох протилежних дослідницьких таборів. Один з них представляли історики, що чітко орієнтувалися на державницьку концепцію національно-визвольної боротьби українського народу в період 1917–1921 рр., обґрунтовували закономірність її продовження у будь-яких формах; інший репрезентували історики, які працювали в умовах радянського режиму і основну увагу звертали на його апологетику, поборювали і засуджували усе, що не вкладалося в рамки заідеологізованої науки. Відтак і весь повстанський рух в Україні початку 20-х рр. ХХ ст., спроби його керівних структур, яким й був УППШ, відновити УНР розглядали з точки зору їх протистояння радянській владі, яка вважалася єдиним правомочним представником широких трудових верств українського народу. Зрозуміло, що така конфронтація між обома таборами істориків та політиків не могла сприяти повноцінному та об'єктивному дослідженню цієї проблеми.

У січні 1921 р., за сприянням польських військових властей та згідно з рішенням вищих урядових і військових інституцій УНР, у Тарнові при Головній Команді Армії УНР був створений Український Партизансько-Повстанський Штаб (УППШ). Його керівником С. Петлюра призначив командувача 4-ї Київської дивізії Армії УНР генерал-хорунжого Ю. Тютюнника [1, с. 38]. За пропозицією начальника Генерального Штабу Армії УНР генерал-хорунжого В. Петріва, Штаб безпосередньо підпорядковувався Головному Отаману С. Петлюрі – головнокомандувачу усіх

українських регулярних та повстанських військ [2, арк.46] На той час основним завданням Штабу було налагодження зв'язку з чисельними повстанськими організаціями та партизанськими загонами, що діяли на окупованій території України.

Для підготовки та обговорення всіх військових законопроектів у лютому 1921 р. була створена Вища Військова Рада. Очолив її колишній професор російського генштабу генерал Армії УНР М. Юнаков [3, арк. 23]. Як представника від діючої армії 16 лютого до Ради з правом вирішального голосу був обраний Ю.Тютюнник, а 23 лютого Головний Отаман доручив йому здійснити практичні заходи щодо формування апарату Штабу та налагодження його роботи [4, с. 58]. До березня 1921 р. Штаб працював як таємна установа і одним із першочергових його завдань було формування на території України партизанських загонів та повстанських організацій. На кінець березня організація Штабу, завдяки активній допомозі 2-го відділу Генштабу Війська Польського, очолюваного полковником І. Матушевським, була завершена [5, с. 22].

Упродовж весни 1921 року УППШ, у складі 7 осіб, перебував у Тарнові, таємно проводячи роботу з представниками українських повстанських організацій і зв'язківцями партизанських загонів, які прибували з-за кордону. Спочатку на Штаб покладалося завдання координації повстанської боротьби на частині Правобережної України, що обмежувалася на півдні лінією Рибниця – Вапнярка – Христинівка – Черкаси. Розширенню масштабів роботи Штабу з часом почала заважати велика відстань до кордону, тому за допомогою польської сторони його апарат 22 червня 1921 р. переїхав до Львова. Спочатку він розташувався в центрі міста у готелі „Європейський”, а потім на околиці міста – у приміщенні колишнього санаторію „Кисельки” [6, арк.1].

Переміщення Штабу до Львова було проведено без дотримання умов конспірації, що, звичайно, завдало шкоди його діяльності. Як пізніше писав Ю. Тютюнник „...через якийсь тиждень уся обслуга та адміністрація готелю знали, що в кімнатах готелю розташувався „Штаб Тютюнника”. Швидко до готелю стали прибувати різні біженці з України і просили показати їм штаб або мене самого. З'явилися й комерсанти, що разом із нами емігрували з Поділля... Вони теж прочули про штаб... і пропонували свої послуги для „визволення України” [7, с. 58–59]. Незважаючи на те, що згодом Штаб таки перенесено на передмістя Львова, його перебування у місті не становило таємниці.

У другій половині травня Ю. Тютюнник у рапорті на ім'я Головного Отамана запропонував докорінно переглянути план організації повстання в Україні і для цього пропонував створити єдине керівництво, оскільки „справа цілої організації знаходиться в такому стані, що в неї по різних галузях працюють: 1) Партизансько-Повстанський Штаб; 2) Міністерство Внутрішніх Справ; 3) Міністерство Шляхів; 4) Міністерство Пошт і Телеграфів; 5) Міністерство Преси і Пропаганди” [8, арк.1]. Він також радив утворити в Штабі 4 відділи, які б відали військовими, політичними, економічними справами та транспортом.

Завданнями цих відділів Штабу були б: військового – координація діяльності існуючих повстанських груп з метою уникнення окремих виступів; утворення нових повстанських груп; керування усіма повстанськими групами в Україні для ведення єдиних бойових дій в певному районі; розвідницька діяльність; політичного – широка агітація серед населення України для підтримки усіх повстанських виступів; інформування населення про діяльність уряду УНР; інформування закордонної преси про події в Україні; консолідація усіх антибільшовицьких політичних сил в Україні з метою підтримки майбутніх акцій Армії УНР; економічного – організація та об'єднання селянських кооперативів та спілок в Україні з метою матеріальної допомоги повстанському рухові; транспортного керування – підготовка та організація залізничників, телеграфних та поштових службовців для допомоги загальному повстанню з метою припинення руху та зв'язку в районах, зайнятих більшовиками, та його відновлення – в районах, захоплених повстанцями.

Після завершення організації Штабу на початку літа 1921 р. він складався з трьох відділів – „керувань або референтур”: політичної, цивільної та військової, причому дві перші референтури

перебували в стані організаційної розбудови. Референтури очолювали помічники начальника Штабу [6, арк.101]. Виконуючим обов'язки помічника начальника Штабу по військовій референтурі був призначений полковник М. Пересада-Суходольський [9, арк.15]. Згодом цю посаду обійняв полковник Й. Добротворський [10, с. 32]. Інші дві вакансії начальників референтур влітку 1921 р. залишалися вакантними [9, арк.15].

Діяльність референтури військового керування зосереджувалася на організації, підготовці та проведенні в Україні збройного антибільшовицького повстання. Саме на цю референтуру припадала лівова частка усієї роботи і тільки вона мала розгалужену структуру, яка складалася з трьох відділів: 1 – організаційного; 2 – інформаційного; 3 – оперативного [11, арк. 76]. Відділи, своєю чергою, поділялися на підвідділи та секції.

Перший відділ об'єднував свою працю з організації та обліку партизанських загонів, повстанських груп та районів, які перебували на теренах України. Займався доббором кадрів керівництва груп та районів, вів облік міських повстанських комітетів (повстанкомів). Дуже відповідальним напрямком роботи цього відділу була організація прикордонних контрольно-пропускних пунктів з мережею підпунктів, які слугували для полегшення перетину кордону розвідниками та кур'єрами повстанців. Відділ складався з двох секцій: організаційної та облікової; двох підвідділів: персонального та матеріального (в складі останнього – етапова, транспортна та постачальна секції). Організаційна секція повинна була виробляти усі плани партизансько-повстанських сил, а облікова – вести облік цих сил. Підвідділи ж з розширенням роботи мали б перетворитися в окремі відділи: четвертий та п'ятий. Останні перебирали на себе завідування усім партизансько-повстанським персоналом та організацією контрольних пунктів, складами зброї та іншого майна на польсько-радянському кордоні, способи переправлення цього майна до загонів. Очолював 1-й відділ – сотник Штабу (згодом підполковник) С. Скорняків [12, арк. 17].

Третій відділ розробляв усі бойові операції і оперативні завдання для партизанських формувань, готував проекти наказів повстанським загонам. Він складався з трьох секцій: наказів (вироблялися і друкувалися проекти оперативних наказів), ситуаційної (накопичувалися усі матеріали, що давали змогу узагальнити ситуацію в Україні у певний час) і розробки планів (виробляли проекти усіх військових операцій на теренах України). Начальником третього відділу на початку літа 1921 року був тимчасово призначений підполковник Б. Снігірьов. Але після його втечі до більшовиків оперативний відділ Штабу існував лише формально. Усю його роботу виконував Ю. Отмарштейн. Згодом відділ був об'єднаний з 1-м відділом УППШ.

Другий відділ займався збиранням відомостей стосовно чисельності, озброєння та пересування частин більшовицької армії; нагромаджував дані про економічне та політичне становище в Україні. Виконання цих завдань досягалося влаштуванням розвідницьких пунктів у межах України, а також Дону, Кубані і Криму з організацією боротьби проти більшовицької агентури. Крім того, 2-й відділ, на підставі вивчення і аналізу української, європейської та радянської преси висвітлював для урядових і військових органів УНР погляди держав на національний партизансько-повстанський рух. Відділ складався з трьох секцій: офензивної (розвідки), дефензивної (контррозвідки) і преси [13, арк. 113].

Секція офензивної збирала і систематизувала усі відомості про ворога, його сили та політичне життя. Вона складалася з двох частин: евіденційної (вела облік сил ворога, картотеку і розвідку на терені більшовицької України) та організаційної (входили паспортне бюро, підвідділи агентури та вишколу) [13, арк. 114].

Передбачалося, що секція дефензивної із розширенням Штабу реорганізується в перспективі у відповідний апарат для боротьби з ворожими шпигунами.

Секція преси теж мала б розвивати свою роботу з поширенням обсягу діяльності Штабу і проводити аналітичний огляд своєї, закордонної та ворожої преси з метою детальнішої розвідки. 2-й відділ очолював начальник Розвідчої управи Генерального Штабу Армії УНР підполковник О. Кузьмінський [14, арк. 22].

Діяльність політичної референтури була зосереджена на розповсюдженні відозв та звернень уряду УНР як серед населення України, так і серед закордонної преси, з метою створення сприятливих умов для виступів уенерівської дипломатії, на проведенні всебічних агітаційних заходів проти більшовицької влади та на консолідації усіх антибільшовицьких політичних сил в Україні з метою підтримки повстання і майбутніх акцій регулярної Армії УНР [13, арк. 2]. Загалом політичній агітації УППШ надавав великого значення. Починаючи з квітня, агітаційний відділ проводив діяльність у двох напрямках: 1) інформуванні населення України про роботу уряду УНР, заходи, які той вживає для звільнення країни від окупації; 2) агітація серед солдатів Червоної армії і частково робітників з метою викликати у них антибільшовицькі настрої. За період лютого – першої половини червня 1921 р. Штаб випустив 20 різних відозв у 110 тис. примірників, які були переправлені кур'єрами в Україну. Однак, як зазначав у рапорті Головному Отаману Ю. Тютюнник, „...через нестачу коштів і паперу ППШ позбавлений можливості продовжувати агітаційну працю” [13, арк. 156].

Своєю чергою, референтура цивільного керування у разі успішного розгортання повстання мала б вжити заходів щодо організації на звільнених теренах України місцевих органів влади та забезпечити підтримку ними повстанських військ. Їй також належало забезпечити проведення мобілізації населення, подальше регулювання взаємин між військовою та місцевою владами, постачання військ та запобігання погромам.

Цивільне керування поділялося на два відділи: перший – адміністративна управа, другий – політична управа. Адміністративна управа відала б справами: адміністративних, політичних та робітничих організацій, народної освіти, здоров'я і опікунства, судовими, релігійними, народного господарства, земельними, фінансовими, інформації та пропаганди, державного контролю, пошт та телеграфів, шляхів і комунікацій, зв'язку. Управа складалася з трьох підвідділів. Політична управа мала стати конспіративною організацією в Україні, головним завданням якої було б допомогти підняти повстання, організувати владу на місцях та впроваджувати ідеї УНР серед населення. У роботі політичної управи були три напрямки, діяльність яких розгорталася б паралельно з діяльністю відділів Цивільної референтури на території, вільній від ворожих сил.

Керівниками секцій та ланок в розвідувальному відділі були: офензиви – сотник Гриневич, агентури – поручник Михайло Михайлик, паспортного бюро – поручник Рогозинський, дефензиви – підполковник Митрофан Очеретько, секції преси – поручник Микола Іванів. Загальне керування розвідкою УППШ здійснював начальник другого відділу, на якого покладалося створення розвідувальних пунктів на теренах України, Росії, Дону, Кубані, Криму для планомірної роботи агентурної розвідки, протидії ворожій агентурі, організації вивчення матеріалів преси. За станом на вересень 1921 р. у 2-му відділі працювали 7 офіцерів, певна кількість допоміжного персоналу.

Важливим елементом розвідувальної інфраструктури Партизансько-Повстанського Штабу були контрольні (розвідувальні) пункти у прикордонних місцевостях – Рівному, Дубно, Корці, Тернополі, Кременці тощо [15, с. 162]. Вони займалися розвідкою у відповідних смугах, переправляли через кордон агентуру, приймали кур'єрів, що прибували з відомостями від розвідок повстанських формувань, опитували осіб, які приїхали з території УСРР. Поза сумнівом, обсяг та достовірність інформації, яка ставала надбанням УППШ, у вирішальний спосіб залежали від роботи розвідувальних ланок повстанських формувань в Україні.

Постійний штат таких пунктів мав складатися з кількох офіцерів української армії, котрі, як правило, мусили контактувати з польськими офіцерами зв'язку. Від кожного контрольного пункту на самому кордоні влаштовувались „передаточні пункти” для безпосереднього зв'язку з джерелами розвідувальної інформації в УСРР. У кожному з таких осередків мав перебувати український офіцер, котрий підбирав би собі помічників з числа надійних місцевих громадян [16, арк. 184].

Безперечно, обсяг і достовірність інформації, яка ставала надбанням УППШ, у вирішальний спосіб залежали від роботи засланих розвідників та розвідувальних ланок повстанських формувань в Україні. Розвідувальний відділ Українського Партизансько-Повстанського Штабу регулярно відправляв за кордон співробітників із спеціальними дорученнями, приймав кур'єрів повстанської розвідки, обробляв отриману інформацію.

Уявлення про поточну оперативну діяльність 2-го відділу дає звіт про роботу цього підрозділу за вересень 1921 р. У розпорядження контрольно-пропускних пунктів були скеровані чотири розвідники, на територію УСРР були заслані три розвідники та два кур'єри для зв'язку з повстанською розвідкою. За цей період було допитано 12 осіб, що прибули з УСРР, здобуто 8 радянських військових документів та багато інших матеріалів. Від контрольно-пропускних пунктів надійшло загалом 16 розвідзвітів [16, арк. 183]. Другий відділ розробляв та надсилав на місця інструктивно-директивні документи, серед яких, наприклад, інструкції для начальників розвідок партизанських груп і районів. Евідеційна секція склала 4 тижневі звіти, 8 звітів з розрахунку два на тиждень, 30 щоденних звітів. Були підготовлені також: звіт про дислокацію частин Червоної армії в УСРР, узагальнений звіт за три місяці, 15 схем як додатки до інформаційних матеріалів [16, арк. 185].

Відділ намагався домогтися від розвідників та агентури суворого дотримання правил конспірації. Увага зверталась на необхідність застосування паролів, відгуків, псевдонімів, шифрів. В документі УППШ під назвою „Головні засади конспірації” наголошувалось, що розвідник повинен інформувати тільки певне, суворо обмежене коло осіб і лише в тій частині, що їх стосується; бути обережним у розмовах і „навіть доброму знайомому не говорити без необхідності про службові справи”, а також знищувати усі чернетки донесень та інших службових документів [17, арк. 173].

Про обсяги та зміст розвідувальної інформації, яка цікавила УППШ та командування Армії УНР, а також вищі державні установи ДЦ УНР, дають уявлення розвідувально-агентурні донесення та звіти, які склалися у відділі. Особлива увага приділялася збору та впорядкуванню відомостей про охорону кордону й сили Червоної армії в прикордонній смузі. Так, у щомісячних звітах йшлося про дислокацію та передислокацію більшовицьких військ, їхнє бойове постачання, зміни в чисельності, кількість хворих, переозброєння, характер політико-виховної роботи серед особового складу, хід хлібозаготівель тощо. Але, напевне, найповніші відомості про становище в УСРР та її силові структури містилися в пояснювальних записках до карт, на які наносилась оперативна обстановка на територіях потенційних бойових дій в разі розгортання антирадянського повстання.

Як бачимо, розвідувальний відділ працював в силу своїх можливостей того часу. Надбана ним інформація давала змогу готувати ведення бойових дій на території УСРР, виробляти пропагандистську лінію з урахуванням настроїв місцевого населення, передбачати можливу протидію з боку органів безпеки під час проведення роботи в Україні.

Окрім того, на розвідувальний відділ було покладено ще одне важливе завдання – підбір та підготовку кадрів розвідників та керівників розвідувальних ланок повстанських з'єднань та формувань. Для цих цілей були організовані „Курси інформаційних старшин”, також розроблялась програма навчання спеціалістів технічної розвідки – фотографів, радіорозвідників тощо [18, арк. 657].

Для організації безпосередньої розвідувальної роботи у штаті командувача повстанською групою була запроваджена посада „розвідного референта”, яку також мало й управління начальника повстанського району. Планувалося ввести посади працівників розвідки і до штабу Окремої повстанської армії, яка мала утворитися в ході широкого повстання в УСРР. Передбачалося також, що у штабі цього об'єднання буде розвідувальний відділ з секціями офензиви та дефензиви. Цей підрозділ мав здійснювати розвідку ворога агентурними засобами, через підрозділи польової розвідки, шляхом обробки преси, опитування військовополонених і перебіжчиків. Отже, розвідувальний відділ зосереджував керівництво фактично усіма напрямками розвідки повстанських сил. Крім того, він займався і справами контррозвідки, „себто ловлею ворожих агентів на території, зайнятій повстанчою армією, виявленням діяльності підозрілих або ненадійних осіб з боку політико-військового або національного” [13, арк. 73].

Висновки. Одним з провідних напрямів діяльності УППШ була розвідувальна робота на території УСРР, яка здійснювалась відповідними підрозділами Штабу та повстанськими угрупованнями, а також антирадянським підпіллям. Вона була спрямована насамперед на здобуття

різнопланової інформації про дислоковані в Україні сили Червоної армії, органи державної безпеки УСРР, стан охорони державного кордону, політичну та економічну ситуацію в країні. Вивчалась територія Радянської України як майбутнього театру збройного повстання, що дало змогу встановити чіткі завдання для бойових дій Армії УНР у разі її переходу через польсько-радянський кордон.

1. Тютюнник Ю. *З поляками проти Вкраїни.* – Харків, 1924. – 104 с. 2. Центральний Державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВОВУ). Ф.1075, оп.2, спр.482. 3. ЦДАВОВУ. Ф.3361, оп.1, спр.15. 4. Шатайло О. *Генерал Юрко Тютюнник.* – Львів, 2000. – 140 с. 5. Верига В. *Листопадовий рейд.* – К., 1995. – 190 с. 6. ЦДАВОВУ. Ф.2297, оп.1, спр. 29. 7. Федорко В. *Спогади з часів визвольної боротьби 1917–1921 рр.* – Мельборн, 1973. – 24 с. 8. Центральний державний історичний архів у Львові (ЦДІА у Львові). Ф.ВNW, м/ф 68845. 9. ЦДАВОВУ. Ф.2297, оп.1, спр. 15. 10. Герчанівський Д. *Вигнати окупанта.* – Мюнхен, 1963. – 143 с. 11. ЦДАВОВУ. Ф.1429, оп.2, спр. 113. 12. ЦДАВОВУ. Ф.4, оп.1, спр. 947. 13. ЦДІА у Львові. М/ф 68848. 14. ЦДАВОВУ. Ф.2297, оп. 1, спр. 7. 15. *Антисоветская интервенция и ее крах. 1917–1922.* – М.: Политиздат, 1987. – 208 с. 16. ЦДІА у Львові. М/ф 68863. 17. ЦДІА у Львові. М/ф 68854. 18. ЦДІА у Львові. М/ф 68865.

УДК 94 (477. 83) 329.11 + 329. 3 : 329. 17

А.Я. Нагірняк

Національний університет “Львівська політехніка”,
Інститут гуманітарних та соціальних наук

НАЦІОНАЛЬНЕ ПИТАННЯ У ПРОГРАМНИХ ДОКУМЕНТАХ ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИХ ХРИСТІЯНСЬКИХ ОБ’ЄДНАНЬ 1920-х – 1930-х рр.

© Нагірняк А.Я., 2010

Досліджена діяльність українських партій та суспільно-політичних об’єднань Західної України клерикально-консервативного спрямування – УХО, УКС, УКНП (УНО). З’ясовано місце національного питання у їхніх програмах. Розкрито погляди на характер українсько-польських відносин митрополита Андрея Шептицького та єпископа Григорія Хомишина.

In the article activity of Ukrainian parties and social and political associations of conservative-clerical direction in Western Ukraine –UKA, UKS, UKNP (UNA)– is explored. The place of national question in their programs is found out. Looks to character of ukrainian-polish relations of metropolitan Andrey Sheptitsky and bishop Grigory Khomishin are exposed.

В час розбудови Української держави, становлення багатопартійної системи у суспільстві великий інтерес викликає багатий досвід діяльності українських політичних партій Західної України міжвоєнного періоду. У партійному спектрі Західної України були представлені усі напрями суспільно-політичної думки. Окремі сторони діяльності організацій клерикально-консервативної течії досліджувалися у працях М. Швагуляка [12], М. Кугутяка [1], Ю. Сливки [8], І. Федика [11], М. Москалюка [2, 3].